

Володимир ПРАЦЬОВИТИЙ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-311.1.09Багрянний І.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12575>

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОБРАЗІВ-ХАРАКТЕРІВ У РОМАНІ *МАРУСЯ БОГУСЛАВКА* ІВАНА БАГРЯНОГО

Резюме. У статті простежено зображені письменником складні процеси національного життя українців у передвоєнний період у романі *Маруся Богуславка*. Письменник показав, як волелюбні українці намагалися зберегти себе – відстояти свою національно-культурну ідентичність у тенетах московсько-більшовицького поневолення, коли більшовицька диктатура намагалася витворити «нову людину» і в різний спосіб нав'язати українцям чужий, людиноненависницький спосіб життя всупереч їхній волі. Адже більшовики нещадно нищили український уклад, намагалися запровадити нові порядки в Україні. Безбожництво, нищення родової пам'яті, руйнування звичаїв і традицій, ігнорування особистості, приниження її честі та гідності позначилися на образах-характерах Ати Дахно, Петра Сміяна, Сластьона, які намагалися зберегти себе, коли їм протистояли підступні й жорстокі представники влади – Сазонов, Страменко, Добриня-Романов, Подліпкін. Іван Багрянний показує, що такий примітивний і дилетантський підхід до формування особистості був марною затією. Більшовики не усвідомлювали, що український національний характер, який глибоко закорінений у рідну землю і котрий протягом століть виробив свій кодекс честі, високоморальні принципи та святі ідеали волелюбства, у складних умовах боротьби за право господарювати на своїй землі загартував свою волю, не підвладний жодному впливу. Незважаючи на терор, репресії, знущання над людиною, українці не зламалися, не підкорилися, а вистояли і чекали слушної нагоди для боротьби за право бути господарями на своїй землі.

Ключові слова: роман, трагедія, образ-характер, конфліктна ситуація.

THE NATIONAL IDENTITY OF THE CHARACTER-SKETECHS IN THE NOVEL *MARUSYA BOHUSLAVKA*

Abstract. In the article author traced how the writer in the novel *Marusya Bohuslavka* depicted the complex processes of the national life of Ukrainians in the pre-war period. The writer showed how freedom-loving Ukrainians tried to preserve themselves – to defend their national and cultural identity in the tenets of Moscow-Bolshevik enslavement, when the Bolshevik dictatorship tried to create a "new person" and in various ways impose a foreign, misanthropic way of life on Ukrainians against their will. After all, the Bolsheviks mercilessly undermined the Ukrainian order, trying to introduce new orders in Ukraine. Atheism, destruction of ancestral memory, destruction of customs and traditions, ignoring of the individual, humiliation of her honor and dignity affected the character images of Ata Dakhno, Peter Smiyan, Slastyon, who tried to preserve themselves when they were opposed by insidious and cruel representatives of the authorities – Sazonov, Stramenko, Dobrynya-Romanov, Podlipkin. But Ivan Bagryanyy shows that such a primitive and dilettantish approach to personality formation was a futile endeavor. The Bolsheviks didn't realize that the Ukrainian national character, which is deeply rooted in its native land and over the centuries has developed its code of honor, high moral principles and holy ideals of libertarianism, hardened its will in the difficult conditions of the struggle for the right to manage its land, and is not subject to any influence. Despite the terror, repression, abuse of people, Ukrainians did not break down, did not obey, but persevered and waited for the right opportunity to fight for the right to be masters of their land.

Keywords: novel, tragedy, image-character, conflict situation.

Роман *Маруся Богуславка* (1957) Івана Багряного – це перша книга із задуманої трилогії *Буйний вітер*, у якій письменник прагнув відтворити національну природу характерів, що проявлялася в жахливих умовах більшовицького режиму. У *Марусі Богуславці*, за словами автора, які озвучив Олександр Шугай, відображена «трагедія української молоді, що опинилася в трикутнику: большевизм – гітлеризм – стара росія, її адепти – «бившіє люди», розчавлене історією «старе», яке в Другій світовій війні раптом підіймає голову, стріляє та вішає «нове»¹. Обсервуючи вияви немилосердної жорстокості московсько-більшовицької диктатури, І. Багряний заклав одну з провідних ідей твору про «незнищенність Людини, Божеського начала в ній, попри всі найжорстокіші і найбрудніші умови»².

Такий підхід до зображення особистості неоднозначно сприйнятий у діаспорному середовищі. Василь Чапленко написав І. Багряному листа, якого адресат опублікував у часописі *Українські вісті* (ч. 68–69 від 11 і 14 вересня 1958 р.). «То ж пишу Вам особисто. Пишу, щоб хоч так висловити своє обурення з приводу Вашої заяви у виступі на обговоренні Вашого твору *Маруся Богуславка* – заяви про те, що «людина, створена Богом», буде й надалі об'єктом Вашої творчості. Мене ця заява просто приголомшила, бо досі я був кращої про Вас думки. [...] Невже Ви вірите, що той Ваш Бог створив Адама з глини, а Єву із його ребра? [...] Мені соромно за Вас!»³, – обурювався він.

Лист вийшов емоційним та непристойно агресивним. Іван Багряний був дуже добрим полемістом, але не хотів відповідати в такому ж тоні і запропонував В. Чапленку мирову: «нехай частина людей буде сотворена Богом, а частина нехай походить від мавпи! Хто як схоче»⁴. Він зараховував себе до людей Божих, бо вважав, що за формулою «Божеське начало» криються великі істини: «Не вигадкою є ненаукова, але неспростована велич ідеального в людині, велич нематеріальної й нематеріалістичної любові й співчуття до людей, нахилу до героїчного, до самопожертви заради ближніх, нахилу до краси, до злету в високості духу [...], її гін до прекрасного, до величного, до Божеського»⁵, – зазначав він. І такий підхід до зображення особистості цілком вписувався в життєве кредо письменника, яке він сформулював у передмові до поеми *Ave Maria*: «Я хочу бути тільки людиною, яких так мало на світі, я хочу бути тільки нею»⁶.

Події в романі *Маруся Богуславка* відбуваються у місті Наше – збірному, вимріяному художньому образі. Сама назва міста свідчить про те, що авторові дуже хотілося, щоб українське місто було «наше», незважаючи на окупацію його червоною москвою.

¹ О. Шугай, *Одісея української людини, або джерело епічного мислення Івана Багряного*, [у:] І. Багряний, *Вибрані твори*: у 2-х т., Київ, 2006, т. 1, с. 19.

² Там само, с. 18.

³ І. Багряний, *Публіцистика. Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе*, Друге видання, Київ, 2006, с. 587.

⁴ І. Багряний, *Публіцистика ...*, с. 590.

⁵ Там само, с. 589.

⁶ І. Багряний, *Золотий бумеранг та інші твори*, Київ, 1999, с. 104.

В описі міста Наше важливу роль відіграють мікрообрази, які засвідчують світоглядну орієнтацію письменника. Це Успенський собор у центрі міста і подарунок Івана Мазепи з відповідним написом. Незважаючи на те, що на місто нахально та безцеремонно насувалася епоха соціалізму, воно намагалося зберегти свої звичаї, традиції та неписані закони, які створили українці протягом багатовікової історії.

Перебуваючи далеко від рідного дому, у німецькому місті Іхенгавзен – Ст. Блязієн, автор із пам'яті створює чудові картини української природи, у яких світлий романтизм явно превалює над пригніченим реалізмом соціалістичного способу життя. Для оптимістичної тональності тексту І. Багряний також використовує тонкий гумор, котрий іноді переходить у сарказм.

Більшовики намагалися перелаштувати місто Наше на свій лад і перефарбували його в червоний колір, який вигорів під яскравим українським сонцем і став рудим: «Червоний колір, колір революції, колір живої бурхливої крові, колір вогню звироднів геть і набув відтінку безглуздя в безкінечній градації»¹.

Також варварська більшовицька політика призвела до знищення квітучого українського села. Людей виморили голодом, а тих, що вижили, довели до жахливого стану. Через сприйняття головної героїні (Ати Дахно) письменник передає гнітючу атмосферу села: «Оце село?! Оці такі розкидані погорблені хатки, з підсліпуватими малесенькими вікнами, позатиканими ганчір'ям? [...] Ані романтичних малев біля хат, ані таких же романтичних опішнянських глечиків і горщиків на тинах – свідків і супутників все ж якогось добробуту й комфорту, – бо й тинів катма. Лише де-не-де ворухнуться життя – півголі худі дитинчата кубляться в пилюці. [...] Це село?! Та це ж пак і не село, це «колгосп»...»². Колгосп називався *Соціалістична перебудова*. Але більшовики, насильно запроваджуючи колгоспи, навіть не думали перебудовувати село, а підривали основи українського укладу, доводили людей до зубожіння.

Символічним образом «нового життя», який запровадили більшовики, стала Людмила Богомазова, котра отримала кличку *Генеральна лінія*. Це колишня купецька дочка, яка після революції була коханкою начальника НКВД, згодом нею захопився секретар Облпарткому, потім у неї були романи з головою виконкому, головою Споживспілки і знову з начальником НКВД. Ця розпутна й безсоромна особа навіть пишалася своїм становищем і дикою славою, демонструючи в такий спосіб свою зневагу до високих етичних принципів українців.

Створюючи різні образи-характери, І. Багряний ураховував їхні ментальні нахили, а також використовував прийом потоку свідомості для розкриття внутрішнього світу. На огляді молоді начальник НКВД Сазонов побачив, як Людмила Богомазова, *Генеральна лінія*, спираючись ліктем на руку представника ЦК КП(б)У, приймала парад з своїм високим шефом. Сазонов полотнів і нарешті до нього дійшло, чому всі посміхаються і мало не регочуть: «Ще б пак! Увесь провід Партії і Уряду й його «генеральна лінія» тут! Що сволочі?! [...] Новий побут називається! Нова соціалістична мораль!?!»³.

¹ І. Багряний *Маруся Богуславка*, [в:] І. Багряний, *Вибрані твори*: у 2-х т. Київ, 2006, т. 1, с. 161.

² І. Багряний, *Маруся Богуславка*..., с. 240–241.

³ Там само, с. 341–342.

Начальник НКВД Сазонов уважав себе новим господарем міста Наше. Його переповнювало почуття московської пихи та власної «великості». Сазонов уособлював дух п'їтьми і був проклятим вістуном усеббивчого й паралізуючого жаху більшовицького терору. Усі його дії були скеровані на те, щоби закріпити московські порядки в Україні. Він дорікав Павлові Гуку, секретареві Обкому ЛКСМУ, що той увесь час говорить на «хохлацкім нареч'ї», а не використовує російську мову пролетаріату. Театр у місті Наше начальник НКВД вважав контрреволюцією. «Це ж суцільна націоналістична пропаганда! Націонал-ухильництво! Хіба ні? Одна мова чого варта!!...»¹, – обурювався він.

Все перебувало під його контролем. Але спостереження за молоддю навіювали на нього сумні роздуми. Спочатку Сазонову здалося, що молодь сміється з Людмили Богомазової, але потім збагнув, що вона тільки привід, а сміються ці жовтодзюбики з усього ладу, який він уособлював. Зовнішній вигляд молодих красивих юнаків і дівчат викликав у нього жах: «...Глянеш анфас – які милі й щирі фізіономії; а глянеш в профіль – і душа перевертається. Сфінкс. Махновщина! Ач які затиснені щелепи й зведені брови! Чого б нібито! Двосдушна, віроломна душа хахлацька! От що! І не поймеш – чи глузує, чи кепкує, чи так тобі співчуває. А чи просто пустота й дур в голові...»². Віковичний дух непокори і прагнення до волі, який виразно проявлявся на обличчях юнаків і дівчат, непокоїв начальника НКВД, і панічний страх заповнював його боязливу московську душу. Він нутром відчував, що на нього насувається чужий, ворожий і незрозумілий світ.

У романі *Маруся Богуславка* письменник показав, як більшовики прикладали чимало зусиль, щоби витворити «нову людину» без родової пам'яті, віри й мови, рідної культури, національної гідності тощо. Але це була марна затія, примітивний і дилетантський підхід до формування особистості. За твердженням німецького філософа Артура Шопенгауера, характер людини незмінний: він залишається однаковим протягом усього життя; кожен індивідуальний характер вроджений, його не можна змінити ні мистецтвом, ні випадковими обставинами життя, бо він є творінням самої природи, основні риси його отримані в спадщину від батька й матері. Але комуно-більшовики цього не усвідомлювали й насильно насаджували українцям чужу, людиноненависницьку ідеологію, намагаючись змінити світ за своїми лекалами.

У романі події розгортаються довкола вистави *Маруся Богуславка* у театрі міста Наше. Після знищення церкви більшовики намагалися зробити місцевий театр основним знаряддям прищеплення марксистко-ленінської ідеології, нової релігії серед українців. Але театральні діячі чинили спротив, намагаючись зберегти своє національне обличчя, хоча це явно суперечило партійним настановам, якими однозначно намагалися відсікти етнічний елемент українського народу. Дискусії, котрі виникали довкола майбутньої прем'єри, послужили відповідним толком для розгортання сюжетних подій у творі.

У скрутному становищі опинився мистецький керівник театру Сластьон, котрий мріяв поставити *Патетичну сонату* Миколи Куліша, але Наркомпрос без

¹ Там само, с.147.

² Там само, с. 345.

жодного сорому пропонував йому *Сатану в бочці, Кума мірошника, Платона Кречета* О. Корнійчука та інші «шедеври», чого не сприймала його українська душа.

Сластьон переконав помрежів і найліпших акторів ставити *Марусю Богуславку*. Він уважав п'єсу абсолютно аполітичною і сподівався, що в ній навіть найбільший «ловець політичних бліх» не знайде жодного політичного – ані «правого», ані «лівого», ані «перпендикулярного» – ухилу.

Головній героїні твору Аті Дахно – акторці місцевого театру – випало зіграти роль Марусі Богуславки в однойменній виставі. У її образі І. Багрянний намагався створити позитивну героїню, яка «могла би бути взірцем боротьби за душу людини і за ствердження нації для майбутніх поколінь»¹.

Ата була надзвичайно популярною акторкою у місті Наше. Вона грала ролі у виставах *97, Мина Мазайло, Народний Малахій, Чад, Пошились у дурні, На Івана Купала, Яблуневий полон, Назар Стодоля, Лісова пісня, За двома зайцями, Весілля в Малинівці, Платон Кречет*. Місто Наше потягнулося до Ати як до свого кумира. Серцем і розумом Ата прив'язана «до сцени, до мистецтва, в яке вона залюблена з усім молодечим вогнем і пристрасстю, до великої тайни завоювання мистецтвом людських душ і трансформування їх, чародійним виводженням їх з нетрів трагічної дійсності в світ інший, в світ краси й радісних хвилювань»².

Особиста трагедія Ати була в тому, що вона народилася в цьому місті, але цього не знала. Їй не спадало на думку, що вона була дочкою знаменитої людини, яку більшовики знищили як «ворога народу». І тому Ата приречена на передчасне й трагічне сирітство, життя в дитячій ізоляторі для безпритульних, де Ата отримала чуже прізвище. Тепер у Ати її власне ім'я було те, яке дав їще батько, але прізвище чуже. Але це нікому не відомо, для мешканців міста Наше вона була даром неба, на яку покладена якась особлива місія.

Оцюому родовому стану безпам'ятства письменник надає символічного значення, бо саме безбатченків плодили червоні окупанти, руйнуючи свідомо український сімейний уклад. Але незважаючи на жорстокий натиск московсько-більшовицького диктату, Ата зберегла себе завдяки генетичній пам'яті свого роду. Вона була дочкою Діденка, який організував «дитяче царство для всіх сиріт і вбогих, для всіх покинутих, для всіх отих бездомних і безпритульних маленьких «розбійників»³. Він їх навчав, виводив у люди, а найперше вчив любити Україну. Саме за це його й замучили. Ата підсвідомо продовжувала місію батька, хоча зовсім його не пам'ятала.

Для розкриття образів-характерів І. Багрянний створює різноманітні конфліктні ситуації. Між репетиціями Ата зустрічається з різними людьми, і в діалогах, суперечках, дискусіях розкриваються їхні характери.

В Ату закохався Павло Гук. Товариш Гук Павло Іванович – представник нової влади. Інтелігентний, вродливий, гордий, але без чваньковитости, він став помітним у спільноті завдяки особистим якостям. Власними силами Павло Гук вибився вгору з найнижчих соціальних низів.

¹ С. Власенко, «Мені моя Вітчизна сниться щоночі...», «Голос України» 2016, 4 жовтня, с. 2.

² І. Багрянний, *Маруся Богуславка...*, с. 120.

³ Там само, с. 289.

Павло Гук зустрівся з Атою на окопі за містом, серед ріденьких ромашок і калачиків. Для розкриття внутрішнього стану закоханого хлопця письменник використовує різноманітні художні прийоми: «Під головою у нього шкіряний портфель з блискучими замками, і він лежить на тім портфелі щочкою і дивиться на калинові губи, не в силі одвести очей, пломеніє увесь, і аж вухо в нього стає теж калинове»¹.

Його «шкіряний портфель з блискучими замками» і «малинові губи» дівчини – два мікрообрази, які свідчать про роздвоєння душі українського юнака в епоху соціалізму. Як представник нової влади, секретар комсомольської організації, він повинен дотримуватися статуту, який накладає певні обмеження на його стосунки з людьми. Про це говорить йому Ата: «Ви Павло Іванович ГУК, секретар Обкому ЛКСМУ, ви, можна сказати, вождь усієї молоді, а розігруєте Ромео, то пак клеїте з себе хлопчика, на відлюдді, отак раптом... Але констатую: ви маєте двоє облич, – одне он в тім портфелі, яке вам не дозволяє розігрувати Ромео на людях, ще б пак! – а друге нашвидку скомпоноване на відлюдді, отак експромтом... Вас ждуть світової революції справи, а ви з безпартійною дівчиною байдики б'єте! Куди ж це ваша душа простягнулася, га? А що, як вас питають, га?: а де це ви, товаришу, були, га? А може, ваша душа дрібнобуржуазна, га?»².

Ата кепкує над Павлом, а водночас із гумором, який іноді переходить в сатиру, розкриває психологічний стан роздвоєння українського юнака на службі в більшовиків, котрі замкнули його душу в шкіряний портфель із золотими замками. Час від часу замок відкривається, і Павло Гук має змогу хлипнути свіжого українського повітря, щоби не задихнутися від гнітючої атмосфери більшовицького насильства над людиною.

Романіст загострює увагу на роздвоєнні української душі, яка ніяк не втискалася в жорсткі рамки московсько-більшовицького режиму. Автор віддав право головній героїні не тільки оцінювати події, а й характеризувати персонажів. Тому вона відверто говорить Павлові: «Знаєте, мені часом здається, що нині кожна людина чудна – це шарада. На кожного глянеш – не справжній, і все тут! Якась омана. Кожен має дві душі – одну для щоденного вжитку, для офіційного вжитку, а другу таємну, про яку навіть і товариш Сазонов нічого не знає»³.

Павло Гук мовчки слухав Ату, яка безперечно мала рацію, але його соціальне становище не дозволяло йому розводити дискусії на такі теми. Він був закоханий в Ату, хотів наблизитися до неї, і свої наміри намагався приховати тим, що сподівався затягнути Ату до комсомолу. Абсурдність ситуації полягала в тому, що в умовах більшовицького диктату людина змушена була навіть свої інтимні почуття прикривати партійними вивісками. Та й у Павла Гука була своя таємниця. Він походив з села Гута, яке вимерло під час голодомору 1932–1933 рр. Йому одному вдалося вижити, і тепер він був позбавлений права навіть згадувати про ті страшні події.

Композиція роману І. Багряного побудована так, що всі сюжетні лінії сходяться до Ати. Через її сприйняття, різні випробування письменник не тільки заглиблюється у внутрішній стан героїні, а й відтворює навколишній світ та

¹ І. Багрянний, *Маруся Богуславка...*, с. 91.

² Там само, с. 96.

³ Там само, с. 97.

створює різноманітні конфліктні ситуації для розкриття інших характерів дійових осіб. На кожному кроці на Ату чигала якась небезпека. По місту розходилася чутка, що її мають нагороджувати орденом. Ця звістка зовсім не тішила Ату, бо вона розуміла, що в такий спосіб з неї хочуть зробити «орденоносне опудало» та обмежити її волю казенною залізничкою. Безпринципний хам – товариш Страменко, редактор газети «Червоний комунар», який видряпався нагору через голови своїх товаришів, вирішив «організувати» орден для Ати, добиваючись взаємності від неї. Але вона зрозуміла підступність цієї затії й відмовилася стати канаркою, зв'язаною орденосним золотим ланцюгом.

Аморальність, жорстокість, безпринципність більшовицької влади проявлялися на кожному кроці. Особливої шкоди молодому поколінню завдавала антирелігійна пропаганда, яка вбивала в людині віру й закривала їй небо. Випадково Ата стала свідком «огляду самодіяльності молодих безвірників» (безбожників), котрі виконували низькопробні атеїстичні твори. Головним пропагандистом антирелігійної пропаганди був проф. Подліпкін. Відомий науковець-атеїст, товариш Подліпкін видав червоненьку брошуру, у якій релігію трактував «опіумом для народу». Як голова Ради спілки безвірників, він активно провадив антирелігійну пропаганду, хоча сам походив зі священничого роду. Але в «ім'я науки й у ім'я правди» Подліпкін зрікся свого батька та матері, заплативши зрадою за своє минуле. Ата на рівні підсвідомості збагнула абсурдність і шкідливість такої діяльності. Адже це було знущанням над дітьми, їхніми незахищеними душами. Її обурило те, що замість того, щоб вчити дітей українських народних пісень, їм пропонували безбожницькі нісенітниці, возводячи це в ранг державної політики.

Створюючи позитивний образ Ати Дахно, письменник акцентує увагу на тому, що, незважаючи на складні обставини, впливи пропагандистів, в Ати інстинктивно спрацьовувала генетична програма, закладена попередніми поколіннями. Як би більшовицькі ідеологи не намагалися затерти її родову пам'ять, на рівні підсвідомості вона постійно давала про себе знати. Опинившись на кладовищі, Ата впевнено увійшла до цвинтарної церкви. «Біля дверей у сутінках Ата довго стояла, приникши скронею до малесенького янгола, що летів у хмарах, тримаючи стопу Божої Матері... Поки вгамувала сльози, такі буйні й такі непрохані... Потім витерла старанно очі – вона не любила, щоб її сльози хтось бачив взагалі, – а тоді вже вийшла з товариством у двері, на осяяний сонцем цвинтар, занедбане місце спочинку їхніх осміяних предків...»¹. Цей факт не залишився непоміченим. Хтось доніс на неї в НКВД. Ата мала розмову з самим Сазоновим, котрий не вважав це великим гріхом, але застерігав, що такий вчинок може призвести до морального розкладу, стати поганим прикладом для інших і приводом до тяжчих гріхів, про які сподівався поговорити іншим разом. Ата була шокована доносом і безцеремонною поведінкою Сазонова, котрий випитував її про всіх знайомих і незнайомих, а також абсурдно трактував її вчинок. Вона горіла від сорому, що їй прийшлося побувати в НКВД у такій ролі. Її чиста душа протестувала проти грубого насильства і приниження, яких вона зазнала під час допиту.

Через Атіне світосприйняття І. Багрянний викриває фальшиву та облудну ідеологію марксизму-ленінізму, пропагандистом якої був професор Добриня-

¹ І. Багрянний, *Маруся Богуславка...*, с. 285.

Романов. Він вважав себе «вірним прапороносцем державної, марксо-ленінської ідеології», «великим педагогом-учителем», «лицарем ленінізму та сталінізму», «геніальним бардом так званого «соцреалізму» та «соцзамовлення», «грозою і пострахом усіх «попутників» та «опозиціонерів» на літературному й мистецькому фронті. А насправді він виявився звичайним ловеласом, який розмовами про Катулла, Петрарку та Бокаччо намагався розгойдати інстинкт Ати, схилити її до інтимних стосунків. Ата зразу ж збагнула ці наміри й вирішила розвінчати «старого, порохнявого Дон Жуана», котрий у відвертій розмові виявив свою справжнє ество: «Ах дитя моє!.. Та суть-то в тім і є, що життя ніколи не збігається з літературою, зі справжнім мистецтвом. [...] Шляхетність, героїзм, велич – це все атрибути мистецтва. В житті цього немає. Життя вимагає від людини підлости, й вона ту підлість мусить робити. Мусить! Бо інакше загине. І нічого тут не вдієш. Ми всі приречені на підлоту»¹.

Ату обурили цинізм і фарисейство професора, який насправді був «бувшим аристократом» і уламком старого мертвого світу. Справа в тому, що більшовицька диктатура поставила українців в такі умови, у яких вони не могли заявити про себе, бо будь-який вияв природного українства відкривав шлях до табору потенційних ворогів советської влади, котра опиралася на фальшиві постулати пролетарського інтернаціоналізму. Створюючи образ-характер Ати, письменник не заховав його в мушлю, а залишив відкритим. Ата діяла сміливо, відкрито, беззастережно, так, як підказувало їй серце, як прагнула її душа, спираючись на генетичну складову родової пам'яті, якої більшовики марно намагалися позбавити. Вона розуміла, що наражає себе на небезпеку, але змінити свою поведінку не могла.

Другим стрижневим образом роману *Маруся Богуславка* є Петро Сміян. Щось незбагненне тягнуло Ату до нього. І це не була проста цікавість. Між ними існував якийсь невидимий зв'язок, бо саме Петро Сміян, оберігаючи дівчину від неприсмностей, заборонив ченцеві розкривати родову таємницю Ати Дахно. Вона потягнулася до нього, як до рідної людини, близької по духу. Ата відчувала, що вони зв'язані «якоюсь страшною таємничою силою, що змушує серце так шалено товктися в грудях, а голову так солодко й безтямно паморочитись»².

Трагедія роду Петра Сміяна почалася зі старшого брата Миколи, котрий належав до «боротьбистів», що не хотіли вливатися в КП(б)У. Згодом Миколу Сміяна заарештували і під час етапування на допит до т. зв. тоді «Політбюро» (ЧК) застрелили серед білого дня.

Після смерті брата Миколи його справу продовжив Петро Сміян, котрий втік із «дитячої республіки» й організував в околицях «банду», наганяючи страх на місцеву владу. Його впіймали, але не розстріляли через неповноліття. Петра Сміяна передали на «перековку» в колонію ім. Дзержинського. Напередодні свого повноліття, за яким мав відбутися розстріл, Петро Сміян утік. Його ловили, але він знову утікав. Заривався під землю з фальшивими документами, пішов до армії, закінчив артилерійські курси і робив військову кар'єру. Його знову викривали, мордували по тюрмах, аж поки він не збожеволів. І тепер за всіма правилами,

¹ Там само, с. 116.

² Там само, с. 352.

передбаченими Карно-процесуальним кодексом і Конституцією, Сміяна відправили до рідного міста, поки він не прийде до пам'яті, щоби його можна було розстріляти. Петро Сміян повернувся до рідної домівки і влаштувався художником у місцевому театрі. Так він опинився під пильним наглядом НКВД у цілковитій і страшній самотності.

Начальник НКВД Сазонов у розмові з Петром Гуком так характеризує Петра Сміяна: «Я сам часом думаю, що він ідіот. Власне, я напевно знаю, що він ідіот. Але іноді подивлюся на нього, й у мене волосся ворухиться – мені здається, що він зовсім не ідіот, що він тільки «ваньку валяє». Але як валяє!»¹.

Фактові українського ідіотизму з погляду московського окупанта письменник надає символічного значення. Цим фактом І. Багряний утверджує думку, що між українцями та росіянами нічого спільного немає – вони представляють різні світи, які ментально несумісні між собою, як би це не намагалася спростувати більшовицька пропаганда. Нагнітаючи масовий психоз, більшовики прагнули робити українців ідіотами, щоб мати підстави для репресій. Тим більше, що Петро Сміян наганяв страх на самого Сазонова, котрий, помітивши його здалеку, завбачливо переходив на інший бік вулиці або повертав назад.

Петро Сміян наганяв страх на все начальство міста Наше. Він нікого не бив, не шарпав, не штовхав, а просто стояв і дивився з посмішкою, і того погляду ніхто з представників влади не міг витримати.

Образ-характер Петра Сміяна відіграє надзвичайно важливу роль у композиційній структурі роману. Саме через нього І. Багряний намагався втілити ідею непереможності українського національного духу. Петро Сміян уособлює тих українців, які твердо стоять на своїй землі, черпають із неї сили, щоби забезпечити волю та незалежність української нації. Своїм спокоєм, твердістю та незворушністю він вселяв віру й упевненість у жителів міста Наше.

У фінальній частині роману І. Багряний докладно зосередив увагу на перипетіях, пов'язаних із прем'єрою вистави *Маруся Богуславка*. Художній керівник театру Сластьон боявся провалу й ганьби. Він розумів, що хтось спеціально «риє», щоби завалити прем'єру вистави, у яку вкладено стільки праці. Містом ширилися чутки, що «вищі кола партії й НКВД проти *Марульки* та що «за кожним, хто підходить сьогодні до театру, будуть спеціально стежити невидимі агенти й кожного братимуть на спеціальну замітку»². Урядові організації бойкотували спектакль. Сластьон відчував, що склалася дуже неприємна ситуація, насувалися хмари не тільки на нього, а й на весь театр. Хтось дуже активно працював у спеціально заданім напрямку. Але шляху для відступу не було. Зіткнувшись із Петром Сміяном, який спокійно, врівноважено, без жодної метушні доводив до пуття свої шкідливі до *Марусі Богуславки*, Сластьон засоромився, зників і звелів усім ретельно готуватися до вистави.

Письменник акцентує увагу на тому, наскільки важливий зв'язок національного театру з народом, який може своєю присутністю кардинально змінити ситуацію. Біля сьомої години до театру масово кинулись люди. Усі білети були вмить розпродані. Без квитків залишилося більше людей, аніж з квитками. Усе це поді-

¹ Там само, с. 151.

² І. Багряний, *Маруся Богуславка...*, с. 513.

яло на змучених акторів з надзвичайною силою, і вони вийшли до рампи підживлені незбагненою енергетикою. Навіть ті, котрі занепали духом, раптом ожили. Сцена і зал злилися в єдиному екстазі: «Від самого початку перебіг якийсь такий струм, такий повів душевний, що зімкнув тих і тих, залю й сцену, тих, що дивилися, й тих, що зібралися їх потішати, «блазнювати» перед ними... Така іскра пройшла й установила контакт між більшістю людських сердець, що в своїх глибинах таять багато несказаного, але справжнього, усім спільного, надаючи всьому окремого, бажаного їм смислу...»¹.

Дія вистави накладалася на тогочасні події московсько-більшовицького поневолення. Коли Маруся Богуславка звільнила всіх невільників і свого милого з турецької неволі та немилосердної каторги, у залі панувала неймовірна тиша. І навіть тоді, коли Маруся Богуславка, яку зінтерпретувала й осучаснила відважна Ата, наклала на себе руки, зала тільки глибоко зітхнула. А коли відкрилася завіса й вийшли перед рампу всі виконавці: режисер, асистенти, актори – одаліски, спаги, яничари, турки, запорожці, шляхтичі, Маруся Богуславка, мати Ганна, Степан, Софрон, почалося щось несамовите. Крики та оплески довго не вщухали.

Це була демонстрація непереможності українського національного духу. Усе це вийшло стихійно, непередбачено, але закономірно. І тепер всі розуміли, що за це буде розплата. Петро Сміян, Ата, Сластьон, директор і всі інші, увесь колектив на ранок чекали арештів, обшуків, слідства, допитів – усього, що в умовах московсько-більшовицького диктату належалося за вияв творчого злету. Та на другий день почалася війна, яка врятувала всіх, хто був причетний до постановки *Марусі Богуславки*, від репресій і переслідувань за те, що вони проявили свій талант, розкрили глибину української душі та її віковичне прагнення до волі.

У романі *Маруся Богуславка* І. Багрянний зобразив складні процеси національного життя українців у передвоєнний період. Письменник показав, як волелюбні українці відстоювали свою національно-культурну ідентичність у тенетах московсько-більшовицького поневолення. Адже більшовики нещадно підрубували під корінь український уклад, намагаючись різними способами нав'язати нові порядки в Україні. Безбожництво, нищення родової пам'яті, руйнування звичаїв та традицій, ігнорування особистості, приниження її честі та гідності відбилися на образах-характерах Ати Дахно, Петра Сміяна, Сластьона, котрі намагалися зберегти себе, коли їм протистояли підступні та жорстокі представники влади – Сазонов, Страменко, Добриня-Романов, Подліпкін. Але незважаючи на величезні зусилля, терор, репресії, знущання над людиною, українці не зламалися, не підкорилися, а вистояли й чекали слушної нагоди для боротьби за право бути господарями на своїй землі.

References

- Bagrianyi I., *Zoloty bumeranh ta inshi tvory*, Kyiv, 1999, 679 s. // Багрянний І., *Золотий бумеранг та інші твори*, Київ, 1999, 679 с.
- Bagrianyi I., *Marusia Bohuslavka*, [u:] Bagrianyiy I. *Vybrani tvory*: u 2 t., Kyiv, 2006, t. 1, 582 s. // Багрянний І., *Маруся Богуславка*, [у:] Багрянний І., *Вибрані твори*: у 2-х т., Київ, 2006, т. 1, 582 с.

¹ Там само, с. 528.

Bagrianyi I., *Publitsystyka. Dopovidi, statii, pamflety, refleksiyi, ese, Second edition*, Kyiv, 2006, 856 s. // Багрянний І., *Публіцистика. Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе*, Друге видання, Київ, 2006, 856 с.

Vlasenko S., „*Meni moja Vitchyzna snyt'sia shchonochi...*”, „*Holos Ukrainy*” 2016, 4 zhovtnia // Власенко С., «*Мені моя вітчизна сниться щоночі...*», «Голос України» 2016, 4 жовтня.

Shuhai O., *Odysei ukrains'koyi liudyny, abo dzerelo epichnoho myslennia Ivana Bahrianoho*, [u:] Bahrianyi I. *Vybrani tvory: u 2 t.*, Kyiv, 2006, t. 1, s. 5–78 // Шугай О., *Одісея української людини, або джерело епічного мислення Івана Багряного*, [у:] Багрянний І., *Вибрані твори: у 2-х т.*, Київ, 2006, т. 1, с. 5–78.

Володимир Працьовитий – професор кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0002-9820-070X

Email: volodymyr.pratsovytyy@lnu.edu.ua